

MILOŠ KUČERA

**TEORIE POHÁDKY:
PSYCHOANALÝZA
KARKULKY**

**TEORIE POHÁDKY:
PSYCHOANALÝZA KARKULKY**

Miloš Kučera

Recenzovali: doc. PhDr. Petr Janeček, Ph.D.
Mgr. Michal Voldřich, Ph.D.

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže
a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu
Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2023

Redakce Ladislav Janovec
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023
© Miloš Kučera, 2023

ISBN 978-80-246-5356-3
ISBN 978-80-246-5388-4 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2023

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Lence

OBSAH

Úvod	9
I. DÍL	12
Teorie pohádky	12
Kdo je to ten Vlk?	12
Charles Perrault: <i>Le Petit Chaperon rouge</i>	13
Čtení Perraulta	15
Bratři Grimmové: <i>Rotkäppchen</i>	19
Čtení Grimmů	21
Srovnání Perraulta a Grimmů	24
Dvojdílný děj u Grimmů (záchrana z břicha)	24
Psychoanalytický výklad Bruno Bettelheima	27
Kritika práce Bettelheima	31
Výklad Michala Černouška	35
Ústní verze <i>Karkulky</i> u Paula Delarueho: <i>Povídka o babičce</i>	37
Delarueho verze v interpretaci Yvonne Verdierové	40
Myticko-rituální interpretace: Pierre Saintyves	44
K myticko-rituálnímu výkladu pohádky	46
Lacanovy poznámky k mýtu (u Lévi-Strausse)	48
Lévi-Straussovo pojetí mýtu	51
<i>Karkulka</i> jakožto sen: Géza Róheim	54
Tzv. folklórní sny u Freuda	57
Ještě jedna psychoanalytická interpretace: Erich Fromm	62
Dundesovo psychoanalytické pojetí (úvod)	63
Původ pohádek podle V. J. Proppa	64
Dundesovo psychoanalytické pojetí (pokračování)	70
U moderních čínských vypravěčů: Wolfram Eberhard - <i>Prateta Tygr</i>	73
Modelový příběh	74
Čtení modelového příběhu	75
Bratři Grimmové: <i>Vlk a sedm mladých kůzlátek</i>	78
Jádro příběhu <i>Prateta Tygr</i>	81
K jednotlivým epizodám	82
Použití pohádky rodiči: Lenka Horková	91
Rodiče v pohádce a mimo ni: Carl-Heinz Mallet	96

<i>Karkulka ve slohu českých dětí: materiál Lucie Jirkové a Vlasty Čechové</i>	106
<i>Karkulka a Karkulka znásilněné: Jack Zipes</i>	117
<i>The company of wolves: Angela Carterová</i>	131
<hr/>	
II. DÍL	139
Karkulka č. 1: Defloráční varianta	139
Návrat k lidové francouzské verzi (Delarue, Verdierová)	139
Hrozba deflorace: Sigmund Freud	145
Karkulčin obranný a odkrývací sen	149
Dějový sled <i>Karkulky</i> : podle Proppa	150
Karkulka č. 2: „Kastráční“ varianta	154
<i>Falešná babička (La finta nonna)</i>	155
Matka-čarodějnice u Petera Blose	157
Fobická pohádka „malého Hanse“	161
Kazuistika	161
Heslovitá chronologie fobie	178
Freudova interpretace	182
Lacanova re-interpretace	186
Poznámky k Lacanovi	192
Dějový sled <i>malého Hanse</i> : podle Proppa	193
Vlastní interpretace Hansovy pohádky	195
Závěr	199
Pojmová mapa <i>Karkulky</i> bratří Grimmů	200
<hr/>	
Abstract	203
Literatura	208
Seznam obrázků	212

ÚVOD

Zamýšlel jsem původně napsat knihu s názvem *Teorie pohádky*. Během práce se vyvinul specifikující podtitul *Psychoanalýza Karkulky*. Jím jsem chtěl nejprve původní titul nahradit, ale když jsem nad tím přemýšlel, rozhodl jsem se nakonec, že nechám titul plus podtitul.

Jistě, kniha neobsahuje téměř žádné jiné pohádky než *Karkulku*. Ale ta je zde zas představená v tolika verzích!¹ Existují *Karkulky* (to jméno zde, pravda, někdy ani nemusí zaznít) lidové, francouzské, německé, italské, ale prý i asijské; existují ty upravené, umělecky transponované, ba záměrně parodované. Centrální k vysvětlení pro mě ovšem zůstává verze *bratří Grimmů*.

Už jen kolem ní existuje nepřehledné množství literatury, což myslím doslovně tak, že jsem ho zdaleka všechno neprostudoval. Navíc jsem se ve známé literatuře² zastavil většinou na úrovni 90. let minulého století, když publikoval svůj slavný *casebook*, jím sestavený a komentovaný sborník o *Karkulce* Alan Dundes (1993). Není to dáno pouze mou leností. Každý den mi repozitář Academia pošle na mail další článek, který se ve světě na téma *Karkulky* objevil. Nečtu je, protože podle mě byla kombinatorika možností interpretace této pohádky vyčerpána už dávno předtím, a nemohl bych se tak dozvědět nic podstatně nového. Mluvit o nějaké úplné kombinatorice je navíc přehnané: hlavní dilema je v tom, *kdo je to ten Vlk*. Pro Vlka existují dvě alternativy, a od nich se pak mohou rozvíjet různé členěné větve, na jejichž podobách až záleží přece jen trochu méně.

Karkulka je sice jen jedna pohádka, ale je asi pohádkou nejpoblíbenější i jednou z nejzáhadnějších a vyvolávajících nejvíc sporů.³ Není proto možná neoprávněně nazvat ji *Pohádkou* jako takovou, vzorovou pohádkou.⁴ To na obranu jednoho členu původního názvu.

Nyní k zachování druhého členu, *Teorie*. Uvádím mírně i jiné teorie, než je ta psychoanalytická, ale *psychoanalýza* bezesporu převládá. Je tato volba

1 Překlady do češtiny z originálů jsou moje. Nejsou nijak umělecké, ale mám díky tomu pod kontrolou originál.

2 Pokud tedy vynechám studentské práce o pohádce vedené poměrně nedávno nebo aktuálně mnou nebo kolegou M. Klusákem.

3 S fanouškovskými skupinami a diskusním fórem o „LRRH“ (*Little Red Riding Hood*, což je plný anglický název *Karkulky*).

4 Jak uvidíme dál, podle Proppa lze, *à la limite*, nazvat všechny pohádky jednou pohádkou.

jen věcí subjektivního vkusu? Obávám se, že nikoli. Ani u mě, ani u Dundese, jehož sborník je psychoanalyticky orientován též.⁵ Je to objektem, a sice jeho genézí: podle řady autorů, s nimiž se ztotožňuji, je kořenem pohádky individuální *sen*. A kdo může ke snu něco nosného říct, když ne psychoanalýza, a to už od Freudova epochálního *Výkladu snů*, *Traumdeutung*? Psychoanalýza je hlavní teorií snu.

Zde by se mohlo namítnout, že ne sice „mainstreamová“ či akademická psychologie, ale ta Jungova, ta *analytická*, se pohádkami také „hloubkově“ zabývá. Podle mě ovšem ne dost hloubkově, i když právě v oblasti snů, pohádek a mýtů nachází svoje největší uplatnění. Nejde zde hovořit ani o jednoduché aplikaci, ale o velmi těsném propojení, protože modely z folklóru jsou zase zpětně používány na vysvětlení psychiky jedince. Panuje zde proto taková těsnost mezitím, co má být vysvětleno, a tím, čím je to vysvětleno, mezi „makrokosmem“ kultury a „mikrokosmem“ psychiky, že se podle mě člověk nemůže dozvědět nic podstatně nového, tj. *rozdílného*. Čtenář, jenž se mnou nesouhlasí, nechť si řekne, že moje maličkost zarytého a omezeného freudisty pouze pokračuje v linii velkého historického rozkolu těchto dvou disciplín.⁶

Možná moje orientace na Freuda a záliba ve výkladu *textu snů* vede k tomu, že si v knížce nedělám moc starostí s faktografickou stránkou věci (od koho vlastně Grimmové slyšeli Karkulku vyprávět apod.), ale vyžívám se ve čtení *textů* jednotlivých verzí.

Psychoanalýza nemůže přistoupit k rozboru pohádky přímo, bez literárně-etnologické či *sémiologické analýzy* obsahu⁷, ve freudovské terminologii z oblasti snu bez analýzy „manifestního obsahu“. Tento obsah je pro pohádky (a mýty) zpracováván etnology a folkloristy, o nichž nelze říci, že jsou psychoanalyticky. Zejména *komparatistická* práce folkloristů je naprosto neocenitelná a snažím se jí co nejvíce inspirovat a co nejčastěji ji také provádět.

Kniha tedy rozhodně není zaměřena na to, aby dostala ze hry celý jeden vědecký obor, který má plné právo na to, aby pohádky počítal mezi hlavní objekty svého zájmu. V tomto konkrétním textu se opírám zejména o práce V. J. Proppa a C. Lévi-Strausse, jejichž analýzy „manifestního obsahu“ jsou natolik hluboké, natolik pronikající „snovou prací“ k „latentním myšlenkám“, že nakonec, ve svých závěrech víceméně dospívají k tomu, co by psychoanalytickou úrovní nazvat šlo, i když tak pojmenována není.⁸

5 Závěrečný esej, který není přetištěnou ukázkou, ale pochází z Dundesova pera, se jmenuje *Interpreting „Little Red Riding Hood“ Psychoanalytically*.

6 Je signifikantní, že ani Dundes do svého sborníku žádný jungovský příspěvek nezařazuje.

7 Věnuji se tomu ve stati *Neutrální, sémiologická analýza jako nezbytnost: Rozbor čtyřverší „Láska“* (Kučera 2010).

8 Když Propp třeba dojde k tomu, že kouzelná pohádka vlastně vždy odpovídá dějovému schématu „carova dcera unesená drakem“, formuluje tím v jiné podobě vlastně souřadnice oidipského komplexu.

Kniha má dva díly. Ten první probírá hlavní autory přetištěné Dundesem v jeho sborníku plus řadu dalších, které nepřetiskl (byť některé z nich citoval v doporučené četbě). Věnuji se zde také teorii o původu pohádky V. J. Proppa a jeho tzv. formálnímu přístupu; dále ukázce ze strukturální metodologie C. Lévi-Strausse, uplatněné na mýty. Mezi mýty a pohádkami panuje příbuznost, jež je dána právě snem.

Někteří autoři prvního dílu zastávají ohledně toho, kdo je to ten Vlk, jednu možnost, jiní druhou. (O jaké alternativy jde, to teď nechci prozrazovat.)

Zvláštní partii představuje výzkum dvou studentek, jaká je současné recepce a propagace *Karkulky* u nás, u rodičů a u dětí.

Druhý díl se věnuje už jen jedné alternativě existence postavy Vlka, ve dvou podobách: v *defloráčnické* a v „*kastračnické*“ (v uvozovkách) variantě. Na pomoc pro „kastračnickou“ variantu je pak podána a analyzována fobie tzv. „malého Hanse“ podle Freuda a podle Lacana, k jejichž výkladu se snažím přiložit svou vlastní verzi, podpořenou dějovým sledem podle Proppa.

Závěr tohoto druhého dílu a fakticky celé knihy obsahuje ještě jeden metodologický nástroj, jímž je pojmová mapa *Karkulky* podle Grimmů a její legenda. Ty mají přesvědčit čtenáře, že moje vybraná alternativa a „kastračnická“ varianta v ní jsou nosnější než alternativa opačná a že by bylo škoda, kdyby se *Karkulka* používala jen jako tzv. *varovná* pohádka. Legenda vysvětluje můj finálně přiznaný výklad *Karkulky*, zejména výklad Myslivcova záchranného aktu a jeho konsekvencí. (Ale divil bych se, kdyby to někdo někdy někde, v záplavě interpretací této pohádky, už přede mnou nenapsal.)

I. DÍL

TEORIE POHÁDKY

Psychoanalytická teorie pohádky je ve své stručnosti, téměř jako *definice*, podle mě následující.

Zdrojem pohádky je častý *sen* nějakých v historii ztracených jednotlivých dětí, který se pak vyprávěný objevil v různých variacích ve folklóru a mohl být následně zapsán či přepsán sběratelem. Ideální konfigurace: Rodiče vyprávějí nebo čtou před spaním jinému, svému dítěti takovou pohádku, o níž nevědomě tuší, že mu její problematika „straší“ v hlavě, že by se mu mohla zdát; tím mu *indukují* takový průběh snu, kde budou moci být latentní témata probrána a který většinou skončí happy-endem.

Příklad: Když si děvče myslí, že ji frustrovaná matka nějak utlačuje, hodí se možná *Červená karkulka*. Proč?

KDO JE TO TEN VLK?⁹

Tato otázka je klíčová. Její zodpovězení ve zkratce určuje, jak kdo *Červenou karkulku* chápe. Varianty jsou přitom, jak budeme dále sledovat, vlastně jen dvě.

9 Pod názvem „Červená karkulka: Kdo je to, ten Vlk?“ jsem vypsál první studentskou práci na téma pohádky; ujala se jí L. Táborská (2011); pak následovaly zejména „Literární a psychologická specifika pohádek jako žánru“ (Pecha Šimotová 2011), „Používání rozprávok a folklórnych zvykov rodičů“ (Horková 2012), „Interpretace pohádky o Popelce“ (Šimánková 2012), „Srovnání interpretací pohádky Kráska a zvíře“ (Dubská 2012), „Srovnání interpretací pohádky Sněhurka“ (Vidršperková 2013), „Srovnání interpretací pohádky o Jeníčkovi a Mařence“ (Pohlová 2013), „Pohádka jako sen“ (Vidršperková 2017); v současnosti se tématu pohádky věnuje pozoruhodně L. Vidršperková v přípravě disertace „Pohádka a sen ve vzájemném vztahu“. Ještě přede mnou však vypsál na katedře psychologie Pedagogické fakulty UK kolega M. Klusák práci „Výzkum vesnické a městské žakovské kultury prostřednictvím pohádkových textů“ (Jirková 2001), jejíž data pak reinterpretovala práce „Význam pohádky O Červené karkulce pro děti školního věku“ (Čechová 2009; byl jsem pouze oponentem). Sám jsem během těchto více než deseti let o pohádkách nic nenapsal a jen jsem radil při realizaci zmíněných studentských prací; to mě nicméně udržovalo v tématu a dovedlo k výše zmíněné teorii *indukce*. Jistě, tyto práce byly často velmi vydařené, ať už se mým freudovským radám vzpíraly, či jim naslouchaly. Přesto ani z těch se mnou souhlasících nebudu primárně vycházet; spíše bych si chtěl, konečně za sebe, napsat nejprve text, jak pohádky vidím. Dvě ze zmíněných prací postupně uvedu.

Jako nejstarší z populárních verzí *Karkulky*¹⁰, z těch, které byly zapsány, napsány či přepsány a pak úspěšně dokola vydávány, se uvádí ta Perraultova.¹¹

CHARLES PERRAULT: LE PETIT CHAPERON ROUGE

(Perrault 1697, 47–56)

Byla jednou jedna malá vesnická dívka, hezčí neuvídate; její matka do ní byla blázen, a babička ještě víc. Ta dobrá žena jí nechala udělat malou červenou karkulku, která jí slušela tolik, že se jí všude říkalo Červená karkulka.

Jednoho dne, poté, co matka upekla těsto a nadělala placky, jí říká:

– Běž se podívat, jak se daří babičce, protože jsem slyšela, že je nemocná; dones jí placku a tenhle hrnek s máslem.

Červená karkulka se hned vydala na cestu k babičce, která bydlela v jiné vesnici. Jak procházela lesem, potkala kmotra Vlka, který měl chuť ji sníst; ale neodvážil se kvůli pár dřevorubcům poblíž. Zeptal se jí, kam jde; chudák holčička, která nevěděla, že je nebezpečné se s Vlkem zastavit a bavit, mu říká:

– Jdu za babičkou, dát jí placku a hrnek s máslem, co jí posílá matka. –

– Bydlí daleko? – ptá se Vlk?

– Ó!, ano, – říká Červená karkulka; – bydlí za mlýnem, co vidíte támhle dole, v prvním domku do vesnice. –

– Aha! říká Vlk, tak to ji navštívím taky; já půjdu tudyhle a ty běž tamtudy; a uvidíme, kdo tam bude dřív. –

Vlk se dal ze všech sil do běhu cestou, která byla nejkratší, a holčička se rozešla tou nejdlejší, bavíc se tím, že sbírala oříšky, honila motýlky a dělala kytice z květin, když na ně natrefila.

Vlkovi to netrvalo dlouho, a už byl u domku babičky; zaklepe: ťuk, ťuk.

– Kdo je to? –

– To je vaše holčička, Červená karkulka, – řekne Vlk, zfalšovav její hlas, – co vám nese placku a hrnek s máslem od matky. –

Ta dobrá babička, co ležela v posteli, protože jí nebylo moc dobře, zavolala:

– Zatáhni za kolík, petlice povolí. –

Vlk zatáhl za kolík a dveře se otevřely. Vrhł se na tu dobrou ženu a sežral ji, než se naděješ, protože už tři dny nejedl. Potom zavřel dveře a lehl si do babiččiny postele, čekaje na Červenou karkulku, která za chvílku zaklepala na dveře: ťuk, ťuk.

– Kdo je to? –

Červená karkulka, když uslyšela hrubý hlas Vlka, se nejprve lekla, ale pak, myslíc si, že babička má rýmu, odpovíděla:

10 Tam, kde v textu píše *Karkulka* (případně „*Karkulka*“), míním text pohádky; kde normálním písmem *Karkulka*, míním postavu, hrdinku.

11 *Histoires ou contes du temps passé* (známější jako *Contes de ma mère l'Oye* 1697).

– To je vaše holčička, Červená karkulka, co vám nese placku a hrnek s máslem od matky. –

Vlk, zjemniv trochu hlas, zavolal:

– Zatáhni za kolík, petlice povolí. – Červená karkulka zatáhla za kolík, a dveře se otevřely.

Vlk, jak ji spatří, říká, schovává se pod peřinu:

– Dej placku a hrnek s máslem na moučnici, a pojd' si se mnou lehnout. –

Červená karkulka se svleče a lehne si do postele, celá se divíc, jak je babička udělaná, když ji vidí odstrojenou; říká mu:

– Babičko, vy ale máte velké ruce! –

– To abych tě líp objala, holčičko! –

– Babičko, vy ale máte velké nohy! –

– To abych líp běhala, mé dítě! –

– Babičko, vy ale máte velké uši! –

– To abych líp slyšela, mé dítě! –

– Babičko, vy ale máte velké oči! –

– To abych líp viděla, mé dítě! –

– Babičko, vy ale máte velké zuby! –

– To abych tě snědla! –

A řka tato slova, zlý Vlk se vrhl na Červenou karkulku, a snědl ji.

PONAUČENÍ

Na tom je vidět, že mladí,
Hlavně mladé dívky ne,
Milé, krásné, dobře stavěné,
Nemají naslouchat všem druhům lidí,
A že to není vůbec divné,
Že jich vlk tolik zhltne.
Říkám vlk, neboť vlci všichni
Nejsou stejného druhu:
Někteří mají dvornou strunu,
Bez hněvu a harašení¹²,
V soukromí úslužní, slušní,
U mladých slečen jdou až k tomu,
Sledovat je do uliček a domů.
Však běda! každý ví, že tihle cukrující
Jsou nejmíc nebezpeční vlci!

12 To je samozřejmě aktualizační vtip.

ČTENÍ PERRAULTA

Text složený ze dvou částí jsme si přečetli. Teď se vrátíme na začátek, budeme číst znovu, a přitom si u sebe všítat, když nás v něm něco překvapí. Nebojme se nápadů.

Na rozdíl od našeho výchozího tvrzení Vlk v této verzi zneškodněn není: leda oklikou mimo vyprávění, když se čtenářka nechá varovat před cukrujícími vlky. Dívka byla „vesnická“, Ponaučení (*Moralité*) se ale odehrává ve scénérii opačné, městské.

Kolik jí vlastně bylo? Měla Matku a ještě Babičku. Babička ji zbožňovala a dala jí udělat červenou karkulku. Co to je, ten *chaperon*? Podle slovníku nárameník s hermelínovou ozdobou (u profesorů apod.); pokrývka hlavy, kukla, karkule; kukla ptáka v sokolnictví; stříška na zdi; pak záhadně kolíček k napínání pily (v českém překladu „kolík“ jmenují, ve francouzském to ale není *le chaperon*, nýbrž *la chevillette*) a nakonec gardedáma, hovorově garde – kde se tohle vzalo?

Každopádně zde máme nastolena témata *vystavování vs. zakrývání*. Karkulka zřejmě zakrývá krásné vlasy děvčete, jako dřív tmavé (!) šátky nebo čepce vlasy vdaných žen – ale na druhé straně je červená, krvavá, tedy v té nejpřitažlivější barvě. Lepší návnadu pro Vlka si už Babička nemohla vymyslet.

Tak jako šátek nebo čepce (nebo i nárameník profesora) vyznačuje změnu identity, přechod z jednoho stavu do druhého, podobně i karkulka: ta červená, stejně jako v jednom románu kamélie, by mohla být znakem *menstruace*: děvčátko je už pohlavně dospělé, zatím jistě panna – tak máme přibližně zodpovězenou i otázku po věku.

To k určení hrdinky. Co ostatní postavy našeho dramatu?

Babička je stará, churavá a žije sama: podle všeho je to vdova. Karkulka by mohla svůj sexuální život začít, Babička ho už dávno skončila. Pak zde ještě máme, na prostřední pozici mezi dívkou a stařenou, „babou“ – Karkulčinu Matku. Ta asi ještě v menopauze jako Babička nebude. Kde je však nějaký Otec, jako v jiných pohádkách nějaký „král“, který by Karkulku zplodil? Matka bez Otce by měla být dost sexuálně frustrovaná. Nebo má občas něco s nějakým Dřevorubcem?

Dřevorubci poblíž v lese jsou jediným mužským, otcovským prvkem vyprávění. Jejich funkce je spásná: už jen svou existencí zabrání Vlkovi v sežrání Karkulky ještě v lese. Dřevorubci jsou představitelé civilizace, kultury uvnitř myčného lesa, kde žije přírodní bestie, Vlk.

Dostáváme se tak k topografii. Nějaká vesnička či osada, kde žije Karkulka s Matkou, pak les, skrz nějž vedou různé, klikaté nebo přímé, „rozumné“ cesty, dům, kde Babička žije na samém rozmezí mezi lesem a vesnicí: tam by Vlk mohl Karkulku dostat, Dřevorubci budou ze hry, ale je zde Babička: musí